

יפתח בדורו כשמואל בדורו

פרופ' יהודה אליצור

ספר שופטים – הוא הקטן שבספרי נביאים ראשונים, אך הרבה גופי אמונה ומחשבה היסטורית משוקעים בו.

שנים עשר שופטים־מושיעים נמנו בספר והריהם שונים איש מרעהו מן הקצה אל הקצה. עתניאל בן קנו מתנחל־מצביא, דבורה נביאה, יאיר הגלעדי בעל בעמיו, אמיר־יחסן, יפתח בן אשה זונה, ראש לגדוד של "אנשים ריקים", שמשון לוחם־נוקם במחתרת, נזיר בעל יצרים "הולך אחר עיניו" (סוטה א, ח). נראה כי אחת המגמות של ספר שופטים היא דווקא להבליט את השוני הרב בין מנהיגי התקופה ואף את אורחם ורבעם של אחדים מהם. לא העלים הכתוב כי כמה מן השופטים היו רחוקים מאוד מן השלימות, אך כולם עמדו להם לבני דורם לחלצם מצרה. מסתבר כי ביקש הכתוב ללמדנו שה' הקים בכל עת מושיע מתאים לנסיכות וראוי לדור, ולא דווקא חסיד כליל המעלות כפי שהיינו מצפים לפי קוצר בינתנו האנושית. כי נעלמות דרכי ההשגחה כמו שנאמר: "מי תכן את רוח ה'" (ישעיהו מ, יג).

זוהי אל נכון המשמעות הפשוטה הבסיסית של המאמר: יפתח בדורו כשמואל בדורו (ראש השנה כה ע"ב) כפי שמוסיפה הברייתא שם: "ללמדך שאפילו קל שבקלין ונתמנה פרנס על הציבור, הריהו כאביר שבאבירים".

מכל מקום יתכן, כי השוואת יפתח לשמואל הנביא דווקא, רומזת למשהו יותר מהותי. ואמנם אם נתבונן היטב בהרכב ספר שופטים ובמבנהו ניווכח כי ליפתח מועיד הכתוב חשיבות שהיא לכאורה תמוהה. על רוב השופטים מספר הכתוב בקיצור, לפעמים אפילו בקיצור נמרץ כגון שמגר שזכה לפסוק אחד (ג, לא), תולע בן פואה (י, א-ב) ואילון הזבולוני (יב, יא-יב) לשני פסוקים, יאיר הגלעדי (י, ג-ה), אבצן (יב, ח-יא) ועבדון בן הלל (שם, יג-טו) לשלושה פסוקים, עתניאל בן קנו (ג, ז-יא) לחמישה פסוקים ואילו על ארבעה מן השופטים דבורה, גדעון, שמשון ויפתח מספר הכתוב באריכות רבה.

אפשר להבין את החשיבות שמייחס הספר לדבורה שהיתה נביאה לה' ואמרה שירה מופלאה. אף גדעון היה שופט־נביא שזכה לגילוי שכינה (ו, יא-כג). הוא עקר את פולחן הבעל והאשרה מעירו (שם, כז-לב) ויצא למלחמה על פי ה'. פעמים רבות זכה לשמע דבר ה' אליו (פרקים ו-ז) ופעמים נאמר "ויאמר גדעון אל האלהים" (ו, לו; לט). ככתוב בפרק ז הוא הושיע את ישראל "ישועת פלא", ולא עוד אלא שרדף

אחרי שארית האויב המובס עד ערב הרחוקה¹. זכרו של נצחון גדול זה לא מש מקרב ישראל ודורות רבים זכרו את "יום מדין"².

שמשון היה נזיר ה' שגילוי שכינה בישר את לידתו (פרק יג). הוא לא היה "כאחד האדם"³ ועל אף חולשותיו וכשלונותיו זכה לקרבת ה', שנעתר לתפילותיו ושלה לו ישועתו⁴.

לא כן יפתח, "גרופית של שקמה"⁵, שדבר לא היה לו ולנבואה ונביאים. אין בקורותיו ניסים, אך יש מלחמת אחים עקובה מדם (שופטים יב, א-ז) ועוון חמור של הקרבת בתו. מה, איפוא, ראה הכתוב להאריך בספור קורותיו?

כדי לענות על שאלה זו עלינו להבהיר מה המסר העיקרי-המרכזי של ספר שופטים. נשים ליבנו לפתיחה התוזרת בראש כל עלילה היסטורית: "ויעשו בני ישראל את הרע בעיני ה'", "ויוסיפו בני ישראל לעשות הרע בעיני ה'". ומאידך גיסא, לעובדה המוזרה לכאורה שבשום סיפור מסיפורי השעבוד אין הכתוב מודיענו מה טענו האויבים. מה טעם עלה כושן רשעתים על ישראל. מה היה בפי עגלון מלך מואב ובמה נימק בית יבין את מעשיו. בשום סיפור? אכן בשום סיפור, פרט לפרשת יפתח שבה אנו שומעים: "ויאמר מלך בני עמון... כי לקח ישראל את ארצי בעלותו ממצרים מארנון ועד היבוק ועד הירדן, ועתה השיבה אתהן בשלום" (יא, יג). והנה במקום הפתיחה הקצרה הרגילה: "ויוסיפו בני ישראל לעשות הרע בעיני ה'" אנו מוצאים בפתח פרשה זו פסקת תוכחה ארוכה עשרת מונים (י, ו-טז) המפרטת את שבעת סוגי האלילים שעברו ישראל ואת שבעת האויבים שה' הושיעם מידם, את דברי הזעקה של העם ואת תשובת ה' (אל נכון ביד נביא) ואת דברי הוידוי של העם וכו'.

מסתבר כי הכתוב סתם ביתר הפרשיות ולא פירש מה טענו האויבים, כדי שלא נטעה להאמין כי אותם עניינים שהם מתריעים עליהם הם שגרמו למלחמות ולפורענויות. "ויעשו בני ישראל את הרע בעיני ה'". זהו הגורם האמיתי, וכאשר נתן הכתוב פסוק אחד של פתחון פה לאויב העמוני בפרשת יפתח⁷, הציג כנגדו עשרה פסוקים של תוכחות ה' לעמו על עוונותיו וכשלונותיו. והתוכחות, כרגיל, בפתח הפרשה, ללמדך כי כאן הגורם האמיתי למלחמה ולתלאות, ולא בטענת מלך בני עמון שאינה אלא חלק של הפורענות ולא הגורם לה.

הבה נתעכב כאן קימעה על מנת להגדיר באר היטב מסר מרכזי זה של ספר שופטים.

גדעון המתחבא בגת וחובט שם חיטים להניס מפני מדיין, השודדים ומשחיתים את יבול הארץ, שואל את המלאך במר נפשו: "בי אדוני ויש ה' עמנו ולמה מצאתנו כל זאת ואיה כל נפלאותיו אשר ספרו לנו אבותינו לאמור הלא ממצרים העלנו ה'?

(1) שופטים ה, ד; רחף אחריהם עד קרקור אשר בנהל-סרחן כעפון ערב.

(2) ישעיהו טג, י; כו; תהילים פג, יג.

(3) שופטים טז, פסוקים ז, יא, יז.

(4) שופטים יג, כה; יד, יח-יט; טז, כח-ל.

(5) תנחומא בחוקותיו על הפסוק "איש כי יפליא" (ויקרא כ"ז, א).

(6) שופטים ג, פסוקים ז, יב; ד, א; ו, א; יג, א.

(7) מתוך סיבה מיוחדת שאין כאן המקום לעמוד עליה.

ועתה נטשנו ה' ויתננו בכף מדיין (ו, יג). מסתבר שגדעון לא היה היחיד ששאל בימים ההם בראשית תולדות ישראל בארץ, כיצד יתכן שעם קרובו של ה' המכונה בפי הגבורה: "בני בכורי ישראל" (שמות ד, כב) היה למשיסה לגויים אכזרים עובדי אלילים. הנביאים ענו והסבירו השכם והסכר, השכם והכרו במשך מאות בשנים כי **אכן אין שום אומה ולשון יכולה לפגוע בעם בחירו של ה'.** מה הן אם כן כל המלחמות, התלאות והפורענויות, והלא עינינו הרואות ומבשרנו אנו חושים שיעבור מלכויות הנוכרים עלינו? תשובתם-הסברם של הנביאים נאמרה וחזרה ונאמרה בכל דור ובכל מצב: **לא העמים האוייבים מכים בכם כי אם אתם בעצמכם.** מעשיכם הרעים ואורחותיכם הנלוזים הם הם הפוגעים בכם. תמציתו של לקח זה, העובר כחוט השני לאורך כל הנבואה בישראל, מרוכז במיוחד בספר שופטים: **כי אין עימות של ממש בין ישראל לאומות.** אך מראית עין היא כל אותה מגילת פגעים. העימות האמיתי הוא **בין ישראל לאלהיו, בין ישראל לבין עצמו, בין ישראל כמות שהוא לבין ישראל כמות שהיה צריך להיות.**

"מה לך לדרך מצרים לשתות מי שיחור" קורא הנביא, "ומה לך לדרך אשור לשתות מי נהר". כלום למצרים חטאתם, כלום אשור הוא המסכן אתכם? "תיסרך רעתך ומשובותיך תוכיחך" (ירמיהו ב, יח-יט). וכך זעק הושע הנביא (יב, ב): "אפרים רועה רוח ורוחף קדים, כל היום כזב ושוד ירבה וברית עם אשור יכרתו ושמן למצרים יובל". כלום ניצבים אתם באמת מול אשור ומצרים? כלום הם מאיימים עליכם? אין זו אלא מראית עין, בבואה של האמת. מעשיכם מאיימים עליכם, מול הכזב והשוד שלכם אתם נצבים. אילו נתבקש אחד מחכמי האגדה להסביר לקח זה היה אולי אומר: משל לאדם שלא מצא חן בעיני עצמו, מה עשה? נטל מטלית והתחיל מצחצח את המראה. עבר שם פיקח אחד ואמר לו, ריקא, לא המראה צריכה תיקון, אתה זקוק לשפור.

וזהי המשמעות של פסוק קשה בדברי ירמיהו (ד, א): "אם תשוב ישראל אלי תשוב, נאום ה'" לבאורה מאי קא משמע לן? אך באמת זו אוהרה חמורה לכל דורות ישראל: לא אל הפלשתים תשוב ואל תתרפס בפני העמונים ואל תאמין כי חטאת לסיסרא, אין עליך להתחטא בפני עורב וזאב ולכפר פני זבח וצלמונע. כל אלה אינם אלא בבואת זעם של האמת. אלי תשוב נאום ה' "ואם תסיר שקוציך מפני... והתברכו בו גויים". תיקון מעשי ישראל בינו לבין עצמו, בינו לבין ה' הוא הערובה להצלחה מדינית וצבאית.

ישעיה הנביא מקונן (א, ז): "ארצכם שממה עריכם שרופות אש אדמתכם לנגדכם זרים אוכלים אותה ושממה כמהפכת זרים". ומה גרם לכך? כלום נלמד זאת מדרישותיהם וטענותיהם של הזרים האוכלים המחריבים? חלילה! אל תטו אוזן להם. כי כל טענותיהם ותביעותיהם אינן אלא הד כזב של הגורם האמיתי (שם פסוקים כב-כג) "בספך היה לסיגים סבאך מהול במים. שריך סוררים וחברי גבים כלו אוהב שחד ורוחף שלמונים".

כלום עליכם להכות על חטא שחטאתם לאוייבים? חלילה. "רחצו הזכו הסירו רע מעלליכם מנגד עיני" (שם טז, כא-כב).

אוייבי ישראל אינם זוכים בדרך כלל למחמאות מפי הכתוב. כל הצוררים של תקופת השופטים מכונים כינוי כולל: "בני עולה" (שמואל ב ז, י), "משנאי ה' הכורתים ברית על ה'" (תהילים פג, ב-ו) וכהנה עתה.

כינויי הגנאי הללו נועדו בעקר להזהיר את ישראל פן יהרהר חרטת שווא בעת צרה, פן יאמר צדק האוייב ואנו חטאים. לא אל האוייב יש לשאת כפים, לא בפניו יש להתוודות. אם ישובו ישראל בתשובה אל עמון ומואב ופלשתים, אל ה' לא ישובו ומעשיהם לא יתקנו, יוסיפו כזב ושוד, לא יחדלו משהוה, משלמונים ורצח ואף יזחלו על גחונם בפני עמלק.

ולא זו בלבד. "חזרה למוטב" כגון זו אינה אלא מעין עבודת אלילים. דניאל איש חמודות לימדנו (ט, ז) להתוודות: "לך ה' הצדקה ולנו בשת הפנים". אוי לדור שיהליף ויאמר 'לך עמלק הצדקה ולנו בושת הפנים'.

כללו של דבר, המקרא מלמד כי בעת צרה יש להתייצב מול האוייב באומץ, במסירות, בתבונה ובשיקול הדעת אך לא מתוך הרגשת אשמה. ואילו כלפי מעלה על ישראל להרכין ראשו ולפשפש במעשיו. עליו לתקן מעשיו וליישר אורחותיו בתוך מהנה ישראל ולעשות שלום בינו לבין אביו שבשמים. התייצבות בפני אויב והתייצבות לפני ה' הם שני כיוונים שונים, ואוי לדור המערב ביניהם.

מובן שאין הדברים אמורים אלא באוייבי ישראל ולא באומות העולם ההולכות עם ישראל בשלום ובמישור. להללו נודעת חיבה יתירה במקרא והיחס אליהן הוא נושא נכבד בפני עצמו.

ועתה נשוב אל יפתח ונבין מקומו וחשיבותו בספר שופטים. הוא נושא ונותן עם מלך בני עמון המתגרה בישראל. "מה לי ולך כי באת אלי להלחם בארצו". המלך האוייב דורש מידי ישראל את השטח שבין הארנון והיבוק וכאשר נוכח יפתח שאין מועיל במשא ומתן הריהו מכריז הכרזה, שמן הראוי לקרא לה בלשון חז"ל קריאה מהלכת על פני כל הדורות: "ואנכי לא חטאתי לך ואתה עושה אתי רעה להלחם בי ישפט ה' השופט היום בין בני ישראל ובין בני עמון" (שופטים יא, כז). חשוב מאד כי לעומת קריאה זו נשמעה קריאת העם אל ה', קריאה חוזרת ונשנית: "חטאנו לך וכי עזבנו את אלהינו... חטאנו עשה אתה לנו ככל הטוב בעיניך" (שם י, פסוקים י, טו).

כך ביטאו יפתח ודורו את המסר הנבואי המרכזי של ספר שופטים ובגין כך זכה הוא וזכה דורו. הוא שאמרו חכמים: יפתח בדורו כשמואל בדורו.

שמואל גדול נביאי התקופה ואילו יפתח ודורו מבשרי תמצית האמת הנבואית: עם קרובו של ה' בשעותיו הקשות לא מול אויביו הוא ניצב, כי אם בעיקר מול עצמו ויעודו, מול אלהיו.